

OMON MATJONNING BERUNIY DRAMASINING QO'LYOZMASI HAQIDA

Axmedova Shoxista

Jizzax davlat pedagogika universiteti, PhD

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Omon Matjonning Beruniy tarixiy dramasining qo'lyozmasi badiiy jihatdan tadqiq qilindi. Mazkur asarda ijodkor XI asr boshlarida Urganchda ro'y berayotgan ijtimoiy-siyosiy holatni buyuk o'zbek allomasi Abu Rayhon Beruniy timsolida yoritgan.*

Kalit so'zlar: *dramatik doston, shaxsiy arxiv, tragaediya, ijtimoiy-siyosiy hayot.*

O.Matjon dramatik doston janrida barakali ijod qildi. Hayotining so'nggi yillarida tragediya va badia janrida ham o'z qalamini sinab ko'rdi. Uning shaxsiy arxivida "Beruniy", "Pahlavon Mahmud" (dramatik doston), "Najmiddin Kubro" (tarixiy fojia) kabi asarlarning qo'lyozmalari mavjud bo'lib, ular mashinkada terilgan, sarg'ayib ketgan qog'ozlarda o'qishga yaroqli holda saqlangan. Ular orasidan "Beruniy" dostoni shoir tomonidan tuzatishlar va tahrirlar qilingan. Mazkur asarda ijodkor XI asr boshlarida Urganchda ro'y berayotgan ijtimoiy-siyosiy holatni buyuk o'zbek allomasi Abu Rayhon Beruniy timsolida yoritgan. Shoirning shaxsiy arxivida saqlanib qolgan katta umumiy daftarga yozilgan yozuvchi qaydlari "Beruniy", "Pahlavon Mahmud" dramatik dostonlari va "Najmiddin Kubro" tragediyasi uchun dastlabki ijodiy chizgilar, tarixiy davr va tarixiy shaxsni o'rganish borasidagi muallifning ijodiy zahmatlari, arxaizm va istorizmlarga izohlar va sharhlar berilganligi ijodkor laboratoriyasidan darak beradi. Jumladan, umumiy daftardagi to'qqiz sahifada yozilgan qaydlar ruchkada, kirill alifbosida Omon Matjon dastxati bilan bitilgan. Bu qaydlarni o'qish mumkin, biroq muallifning shoshilinchda yozganligi sababli ko'pgina harflar tushunarsizroq holatda va ko'p so'zlar qisqartirilgan shaklda yozilgan. Yondaftardagi qaydlardan misollar keltiramiz: "Манғишлоқ – Каспий – Аму= қад. ўзани

Айёр – разведкачи.

Дабир – шоҳ мирзоси.

Дарра ўйин – ичига қум, тош (ошиқ) тикилган. Аёз билдирмай тенгдошини урган.

Даҳма – оташпарастрлар қўйимгоҳи.

Девоний Мушриф – хавфсизлик хизмати.

Динар – XII-XIV. X-зм пули. Олтини 2,4 гр.

Дехрам – кумуш.

Ерлар – вақфи авлодий, атои мулк”¹⁹ va hakoza. Yondaftardagi qaydlardan shu narsa ma’lum bo’ladiki, Omon Matjon buyuk alloma va mutafakkir Abu Rayhon Beruniy haqida dramatik doston yozishdan oldin o’zini ijodiy jarayonga tayyorlagan. Ya’ni ijodkor XI asr Xorazm tarixi, Beruniy yashagan tarixiy-ijtimoiy va ilmiy muhitni aks ettirish uchun Xiva xonligidagi pul birliklari, saroy lavozimlari, vaqf yerlar, o’yin turlari, xullas, o’sha davrni tavsiflovchi istorizmlar, arxaik so’zlarga yondaftarda izohlar berilgan. XI asr tarixiy davrini to’laonli tasavvur etish uchun shoir Chingizxonning Xorazmga bosqinchilik tarixini chuqur o’rganganligi yondaftardagi qaydlardan ma’lum bo’ladi. Masalan:

“Чингизхон:

Чиг. – Огадой – Тўли.

Ўг. (627.) хитойни босди. Хитой подшоҳи Олтайхон. Тўлидан..., катта ўт ёндирди, ўғли билан ёниб ўлди. Т... ни Х.й.га доруға қилиб кетди. Тўли Ч.дан сўнг 14 йил шоҳлик қилди.

633.да Ўгай. Жўжи ўғли Боту ўғли Кучок, Тўлихон ўғли Манчучани Рус, Черкас, Булғор, Турон, Бошқирд фатҳига юборди. Ўзи Қоракурум, Ҳиротни обод қилди.

Ўгадай 13 йил. Шоҳлик қилиб 739 да ўлди.

Ўгадай ҳузурига бир чол келади. Савдогарлик қиламан пул бер деб. Ў. беради.

Ўг.й = иккинчи хотини Туракина. Марний қавмидан (Туркон хотун)

Тўлининг ўғли Манчу Қойин. Боту уни хон кўтарди.

Тўли=ўғил/И Хубилай, Хулаку, Муха (оти озиб, тўни тўзиб)

Қубилай: М-кат ободлиги бузилган келуви билан!

К-й. 35 йил подшоҳлик қилди”²⁰.

Yondaftardagi qaydlardan ma’lum bo’ladiki, Omon Matjon XI–XIII asrlar Xorazm tarixini juda qattiq o’rgangan. Xususan, Xorazmga mo’g’ul bosqinini boshlab bergan Chingizxon va uning shajarasi tarixini ham batafsil o’rganib chiqqan. Shaxsiy arxivdagi bunday hujjatlar, qo’lyozmalar Omon Matjon ijodiy laboratoriyasini teranroq tadqiq etishimizga asos beradi. Ushbu daftardagi Najmiddin Kubro haqidagi qaydlardan parcha keltiramiz:

“N.Kubro maktublaridan

Nu’moniddin Xorazmiy.

K. Maqbarasi qoshidagi madrasa mudarrisi ulug’ shayx. 1301y.dan 1312 y.gacha O’zbekxonga bevosita dars bergan. Unga musulmonchilikni qabul qildirgan. Tilini mo’g’ul tilidan X-zm (Turkiy) tiliga o’tkazgan.

O’zb-xon 1312 y.da O.O’rda xoni bo’lgach, O.O’rdada ikki yirik reforma o’tkazadi”²¹.

¹⁹ Omon Matjon shaxsiy arxividan. Umumiy daftar. Daftar raqamlanmagan. (Izoh bizniki – A.Sh.)

²⁰ Omon Matjon shaxsiy arxividan. Umumiy daftar. Daftar raqamlanmagan. (Izoh bizniki – A.Sh.)

Bu muallifning qaydlari “Najmiddin Kubro” tarixiy fojiasini yozish uchun ijodiy tayyorgarlik ko‘rib boshlaganligidan darak beradi. Omon Matjon Najmiddin Kubroning hayoti va ijodini, kubroviya tariqatinining asos tamoyillarini, avliyo yashagan tarixiy davr voqealarini tarixiy manbalardan o‘qib-o‘rganib, umumiy daftarga muhim faktlarni va sanalarni, tarixiy joy nomlarini qayd etib yozgan. Bu shubhasiz, ijodiy tayyorgarlikdir. Omon Matjonning kelgusida yaratilajak tarixiy mavzudagi asarlari uchun xamirturush vazifasini o‘tagan. Zero, “Asar rejasi yoki kompozitsiyasi o‘z mohiyatiga ko‘ra – yozuvchining mavzu, fon, personajlar, kayfiyat bilan, asarning emotsional uyg‘unligi bilan birga yashashi, hamnafas bo‘lishi, dunyoga kelayotgan asarni o‘rab, chulg‘ab olgan zim-ziyo zimistonning asta-sekin tarqalishidir”²². Shoir shaxsiy arxivida saqlanib qolgan daftarlardagi qaydlar, faktlar izohi ijodkorning badiiy asar ustida nechog‘liq qattiq mehnat qilganligini yaqqol ko‘rsatadi. Bunday shaxsiy hujjatlar va qo‘lyozmalar ijodkorning badiiy asar biografiyasini ochib berishga yordam beradi. Shaxsiy arxivdagi bu turdagi muallif dastxati bilan yozilgan daftarlari va qo‘lyozmalar Omon Matjonning ijodiy jarayon lahzalaridan xabar beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdulla Qahhor arxivi katalogi. (Nashrga tayyorlovchi, so‘zboshi va izohlar muallifi O.Jo‘raboyev). – Toshkent: Muharrir, 2011. – 136 b.
2. Jo‘raboyev O. Matnning matn osti sirlari. Monografiya. – Toshkent: Tamaddun, 2017. – 200 b.
3. Umurov H. Adabiy ijod asoslari. – Samarqand: SamDU, 2019. – 144 b.
4. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2002. – 560 b.
5. Болтабоев Ҳ. Махмудов М. Адабий-эстетик тафаккур тарихи. 1-жилд. – Тошкент: Mumtoz so‘z, 2013. – 400 b.
6. Жумабоева Ж. XX аср ўзбек шеъриясида психологик тасвир маҳорат. – Тошкент: Фан, 2004. – 320 б.
7. Жумабоева Ж. Омон Матжон. – Тошкент: Фан, 1993. – 152 б.
8. Жумабоева Ж. Ҳақиқат айтилган дамлар. – Тошкент: Istiqbol, 2022. – 287 б.

²¹ Omon Matjon shaxsiy arxividan. Umumiy daftar. Daftar raqamlanmagan. (Izoh bizniki – A.Sh.)

²² Parandovskiy Y. So‘z kimyosi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2022. – B. 351.